

BEDREIGD BESTAAN

Gemeenten in de maalstroom van de schaalvergroting

DOOR D. VEENSTRA, BUITENPOST

De laatste veertig jaar is het aantal gemeenten in ons land ongeveer gehalveerd. Dat niet alleen kleine gemeenten het spook van de gemeentelijke herindeling hebben te vrezen, bewijst de voorgenomen vorming van de nieuwe vierde stad van Nederland aan het begin van de eenentwintigste, Twentestad - ook al lijken die plannen voorlopig even de ijskast in te gaan. Onze medewerker (en voormalig gemeenteambtenaar) D. Veenstra uit Buitenpost belicht in het nu volgende artikel het gebruik van een filatelistische gemeentelijke protestvorm: het frankeermachinstempel.

Burgemeesters zijn doorgaans geen actievoerders. De dreigende opheffing van een gemeente blijkt echter zo'n ingrijpende maatregel, dat zelfs burgemeesters ertoe komen actie te voeren in het Haagse Binnenhof. Ter ondersteuning van de protestacties grijpen meerdere gemeenten ook naar het frankeerstempel. Deze vorm van protest is al zo'n dertig jaar oud; er is daardoor voldoende materiaal beschikbaar voor een kleine 'bloemlezing' uit de gemeentelijke proteststempels.

VAN ALLE TIJDEN

Door de grote media-aandacht lijkt het wel of het samenvoegen van gemeenten iets van na de Tweede Wereldoorlog is. Niets is minder waar, zoals ook filatelistisch valt aan te tonen. De zelfstandige gemeenten Delfshaven, Kralingen en Charlois werden in 1886 en 1895 bij Rotterdam gevoegd. Ter gelegenheid van de *Nationale Postzegeltonstelling R'81* in de havenstad werden er drie speciale enveloppen uitgegeven waarop het originele wapen van de vroegere gemeenten is afgebeeld.

De historie neemt soms een verrassende wending zoals te zien is in een stempel van de Rotterdamse deelgemeente Charlois uit 1998, waarin melding wordt gemaakt van het 25-jarig bestaan van deze nieuwe (deel)gemeente.

De gemeente Heerenveen werd in 1934 beduidend groter doordat de gemeenten Aengwirden en Schoterland werden opgeheven.

Vooraf door de stelselmatige herindelingen voor een gehele provincie sneuvelde talrijke gemeenten. Zeeland was de eerste provincie waar de gemeentelijke herindeling in praktijk werd gebracht. De watersnoodramp uit 1953 zal dit proces ongetwijfeld hebben versneld. In vijf herindelingsronden daalde het aantal gemeenten in de periode 1961-1971 van 100 naar 27.

VOORLOPERS

Gemeenten waren soms zo klein dat een zelfstandige secretarie niet verantwoord was. In die tijd ontstonden zogenaamde 'voorlopers' van gemeentelijke herindeling. Uit een frankeerstempel blijkt dat de gemeenten Geervliet en Heenvliet in de jaren zeventig een *gemeenschappelijke secretarie* hadden. Beide gemeenten gingen in 1980 op in de nieu-

we gemeente Bernisse. Vooral in Noord-Brabant en Zuid-Holland waren nogal wat gemeenten zo klein, dat twee of drie gemeenten een gemeenschappelijke burgemeester hadden. In het frankeerstempel van *Noordeloos, Hoogblokland* en *Hoornaar* staan de drie gemeentenamen. Ook uit namen van gemeenten valt af te leiden, dat ze in het verleden zijn samengevoegd, zoals *Hoogezand-Sappemeer, Graft-De Rijk* en *Edam-Volendam*. Tegenwoordig worden meestal nieuwe namen bedacht, vaak met een duidelijk historische achtergrond. De samenvoeging van Heeze en Leende in Noord-Brabant in 1997 leverde echter de fantasieloze nieuwe naam *Heeze-Leende* op. Ook komt het voor dat een nieuwe gemeente van start gaat met een voorlopige naam, die later wordt vervangen door een definitieve. Zo gingen samengevoegde gemeenten in de Tielerwaard in 1986 op in de nieuwe gemeente Vuren, maar een jaar later werd die naam gewijzigd in Lingewaal. Op het frankeerstempel staat: Gemeente Vuren m.i.v. 3 januari 1987 gemeente Lingewaal.

VRIJWILLIGE SAMENVOEGING

Overigens is het niet zo, dat elke samenvoeging wordt opgelegd. Er zijn wel degelijk gemeentebesturen van kleinere gemeenten die in goed overleg besluiten samen te gaan. Een voorbeeld daarvan is de gemeente Bellingwedde. Deze gemeente werd -zoals de naam al aangeeft- in 1968 gevormd uit de gemeenten Bellingwolde en Wedde. De tekst *Twee-eenheid van landschapschoon en reine lucht* in het frankeerstempel van Bellingwolde

werd door de nieuwe gemeente overgenomen. De tekst 'Liempde en Sint Oedenrode Samen verder op goede gronden' in een stempel van de gemeente Liempde doet vermoeden dat deze Brabantse gemeenten wel iets zagen in een samenvoeging. Het mocht echter niet zo zijn: Liempde werd bij Boxtel gevoegd.

ZELFBEWUST PROTEST

Het eerste proteststempel werd in 1966 gebruikt door de Oost-Groningse gemeente Wildervank: *Gemeente Wildervank (Bijna 10.000 inwoners) Zelfstandig!* Ondanks dit relatief hoge inwonertal werd de gemeente in 1969 tot bij Veendam gevoegd. Het aantal van 10.000 inwoners werd door de jaren heen steeds als norm voor zelfstandigheid gehanteerd. De provincie Drenthe - met toch een redelijk aantal kleinere gemeenten - werd pas vrij laat heringedeeld, namelijk in 1998. Zo'n twintig jaar geleden kwamen al vier Drentse gemeenten in 'opstand' tegen een andere vorm van herindeling, de overheveling naar de aangrenzende provincie Groningen. Reden voor een collectief proteststempel in 1977 van de gemeenten Eelde, Peize, Roden en Zuidlaren waarop een kaart staat samen met een tekst die niet aan duidelijk te wensen overlaat: De kop hoort er op Noord-Drenthe moet bij Drenthe blijven. En die kop zit er nog steeds op! De provincie Friesland werd na een lange voorbereiding op 1 januari 1984 gemeentelijk opnieuw ingedeeld. Het aantal gemeenten van 44 daalde naar 31. Tot de opgeheven gemeenten behoorden ook

enige van de bekende elf steden, zoals als IJlst en Sloten. De gemeente Doniawerstaal in Langweer probeerde vier jaar lang door middel van een Fries stempel met de tekst *Doniawerstaal sil bliuwe* (Doniawerstaal zal blijven) en een afbeelding van een zeilboot op één van de Friese meren het tij te keren, maar werd toch opgeheven. De gemeente Scharsterland werd gevormd. De gemeente Menaldumadeel had tien lang het stempel met de tekst *Menaldumadeel Eén geheel in de frankeermachine zitten*. Deze gemeente wordt bedreigd door haar ligging nabij hoofdstad Leeuwarden. Leeuwarden heeft in 1944 al bijna 50 hectare grondgebied (en ruim 16.500 inwoners) verkregen van de gemeente Leeuwarderadeel. Toen Leeuwarden na verloop van tijd opnieuw 'landhonger' kreeg, werd de blik opnieuw op de buurgemeenten gericht. Na vele protesten van die gemeenten, werd een eventuele herindeling van de kaart geveegd, maar men blijft waakzaam. In Gelderland protesteerde de gemeente Warnsveld van 1985 tot 1989 tegen samenvoeging met Zutphen. Op het frankeerstempel stond: *Warnsveld zelfstandig: verstandig!* Het is maar de vraag voor hoe lang. Bij de herindeling van gemeenten komt het voor dat gemeenten in een andere provincie terechtkomen. Ook daar bestaat soms grote weerstand tegen. Toen de Gelderse gemeenten Vuren en Herwijnen niet alleen dreigden te worden opgegeven, maar het grondgebied ook tot de provincie Zuid-Holland zou gaan behoren, werd door beide gemeenten het volgende pro-

teststempel in de strijd geworpen: *Vuren en Herwijnen Gelders!* Het mocht niet baten. De ligging van een gemeente bij een grote stad heeft voordelen voor de burgers, maar zo'n grote buurman houdt ook risico's in. Dat gold ook voor Rosmalen, dat ondanks het zelfbewuste protest *Rosmalen raakt nooit van de kaart!* in 1996 bij de gemeente 's-Hertogenbosch werd gevoegd. Hoewel in Noord-Brabant vele kleine gemeenten hun zelfstandigheid lang hebben kunnen bewaren, is in de afgelopen jaren het aantal gemeenten in deze provincie behoorlijk uitgedund. De gemeente Megen, Haren en Macharen liet op hun frankeerstempel weten zelfstandig te willen blijven. Ook Berkel-Enschot verkondigde door middel van een stempel: *Berkel-Enschot Zelfstandig!* Voor veel gemeenten is dat het sleutelwoord, maar meestal tevergeefs. Dat gold ook voor de gemeente Bakel en Milheeze ondanks een stempel met de kernachtige boodschap ter begeleiding van drie plaatsnaamborden (*Rips-Bakel-Milheeze*) *Kerngezond & mans genoeg*. De nieuwe gemeente Laarbeek (1997) wordt gevormd door de ABL-gemeenten, zoals blijkt uit stempels met de tekst *ABL Aarle-Rixtel Beek en Donk Lieshout samen op de toekomst voorbereid* en idem 'Samen één'. Ook in Limburg veranderde er heel wat. Toch kunnen er maar drie proteststempels worden gemeld. Nieuwstadt werd ondanks het pleidooi *Nieuwstadts eigen identiteit pleit voor zelfstandigheid* in 1982 bij Susteren gevoegd. Ook Tegelen - bekend van de Passiespele - wist het zeker: *Tegelen is*

en blijft zelfstandig. De gemeente ging in 1989 nog een stap verder: tekst: *Gemeente Tegelen Eigentijds Energiek Zelfstandig*. Ook het argument van Maasbree klonk overtuigend: *Waard om te blijven*. Hoe hard de Utrechtse gemeente Zegveld in de jaren tachtig ook wedijverde voor zelfstandigheid (*Zelfstandig Zegveld wil zelfstandig blijven!*), Zegveld is sinds 1989 een onderdeel van Woerden. Cothen en Langbroek werden tegen hun zin in 1996 bij Wijk bij Duurstede gevoegd, zoals blijkt uit het stempel met een kaartje en de tekst 'Samen per 1996'. Een leuk stempel werd bedacht door Maartensdijk: *In Maartensdijk klopt 't Groene Hart - zolang de gemeente bestaat*. Ook de gemeente Driebergen-Rijsenburg hamerde op zijn zelfstandigheid: *Natuurlijk zelfstandig*. Dat deed ook de Noord-Hollandse gemeente Akersloot: Akersloot zelfstandig. Tot nu toe kennelijk met succes. Beverwijk werd kennelijk in 1972 al belaagd met herindeling, zoals kan worden afgeleid uit de tekst *Drie in één: neén!* Uit die tijd dateert ook een stempel van de gemeente Krommenie met de tekst *Krommenie-Assendelft één gemeente*. Beide gemeenten gingen evenwel in 1974 op in de gemeente Zaanstad. Ook Ursem probeerde het in de jaren vóór de samenvoeging bij Wester-Koggenland tevergeefs met het 'zelfstandigheidsargument'. In Zuid-Holland probeerde ook Driebruggen in de jaren tachtig op grond van het zelfstandigheidsargument - *Driebruggen Zelfstandig in Zuid-Holland* - aan herindeling te ontkomen. De gemeente werd

evenwel in 1989 bij Reeuwijk gevoegd. Soms komen met herindeling bedreigde gemeenten zelf met een alternatief. Een aardig voorbeeld daarvan vormen de stempels van Nieuweven en Zevenhoven: Herindeling? Nieuweven/Zevehoven een alternatief... met perspectief! Gemeenten gebruiken ook handstempels of stickers om te wijzen op de herindeling met soms leuke herindelings-Cinderella's als resultaat. Zo gebruikte de gemeente Ipendam het handstempel *Gemeente Ipendam laat zich NIET verknippen*. Een voorbeeld uit Friesland vraagt om toelichting. Op een sticker reiken twee cartoonachtige mannetjes, herkenbaar aan het gemeentewapen, elkaar de hand boven een riviertje. In de tekstbollen staat de Friese tekst *Dongeradiel Ien gehiel* ('Dongeradeel Eén geheel'). De wapens zijn van de vroegere gemeenten Oost- en Westdongedareel, die met Dokum werden heringedeeld tot de nieuwe gemeente Dongeradeel. De schuine balken in de wapens herinneren aan het grensrieviertje de Paesens (vermeld op het bord), dat vroeger mogelijk De Donger werd genoemd.

WIJ ZIJN NIEUW!

Is de nieuwe gemeente eenmaal gevormd, dan is het zaak iedereen dat te laten weten, ook door middel van het frankeerstempel. Na de herindeling in de Kop van Overijssel in 1973 nam de gemeente Bredewiede een stempel in gebruik met de tekst *Voormalige gemeenten Blokzijl Giethoorn Vollenhove Wanneperveen/ Gemeentebestuur Bredewiede*. Nu - zo'n kwart eeuw later - staat

een nieuwe herindeling van de gemeenten in dit gebied op stapel! Waarschijnlijk is dat de reden waarom de gemeente Genemuiden in 1997 in een stempel zijn zelfstandigheid (zelfstandig) beklemtoonde. De nieuwe gemeente Liesveld paste een zelfde formule toe: *1986 Langerak Nieuwpoort Groot-Ammers Streefkerk* (in een pijlvormig kader) *Gemeente Liesveld*. Susteren liet in 1982 lijnen van de namen Nieuwstadt, Roosteren en Susteren samenkomen bij Susteren als nieuwe gemeente. Een leuk stempel is dat van de nieuwe gemeente Zaanstad (1974) met de zelfbewuste tekst *Jongste stad met de oudste ervaring*.

JUBILEA

Sommige gemeenten vieren een herindelingsjubileum met een speciaal stempel. Zo liet de gemeente Leidschendam in 1988 weten, dat deze gemeente een halve eeuw bestond: 1938 1988 Veur en Stompwijk samen 50 jaar Leidschendam. De Zeeuwse gemeente Oostburg vond het 25-jarig bestaan van de nieuwe gemeente al voldoende voor een jubileumstempel met de jaartallen 1970-1995. Het Gelderse Ermelo verkondigde in 1997: 1972 1997 ermelo 25 -25 jaar zelfstandig, terwijl Nunspeet zich '25 jaar jong' noemde. Zaanstad vond 20 jaar al genoeg: 20 jaar Zaanstad 1974-1994. Het Limburgse Landgraaf liet in 1997 weten 15 jaar (1982-1997) oud te zijn. En dat Zeewolde het 10-jarig bestaan al voldoende vond voor een jubileumstempel (Zeewolde), zal niemand deze jonge gemeente in Flevoland kwalijk nemen.

GESCHIEDENS

De opheffing van gemeenten kan voor sommige filatelisten, personen en uitgevers reden zijn iets van het verleden vast te leggen. Al rond de jaren tachtig werden zogenaamde provincie-verzamelalbums uitgegeven. Het Friesch Dagblad in Leeuwarden gaf - voorafgaand aan de grote gemeentelijke herindeling (1986) - in 1981 zo'n verzamelalbum uit onder de titel 'Friesland en zijn 44 gemeenten'. De kopers konden in dit album de stickers met afbeeldingen van het provinciewapen en dat van de 44 gemeenten plakken. In 1992 verscheen het boek 'Groninger gemeenten van 1808 tot 1992', samengesteld door H. Visser en K. Buist, waarin uitvoerige informatie staat over de wapens en de gemeentehuizen van de Groninger gemeenten. Ongetwijfeld zullen in andere provincies soortgelijke uitgaven tot stand zijn gekomen. De Postzegelvereniging 'Het Land van Hulst' nam in 1970 het leuke initiatief tot uitgifte van zogenaamde 'laatstedagveloppen' (zie het voorbeeld van *Koewacht* voor de vijftien gemeenten die het loodje legden bij de gemeente herindeling van Zeeuws-Vlaanderen op 1 april 1970. Een verzekeringskantoor in Heerenveen nam in het frankeerstempel het wapen van de voormalige gemeente Aengwirden op, samen met de Latijnse tekst *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* (De tijden veranderen en wij met de tijden).

ONOPGELOSTE PUZZELS?

Ook als de provinciale herindelingen zijn afgerond, blijft er werk aan de winkel. Veran-

dering van vooral politieke inzichten kan leiden tot andere opheffingsnormen, waardoor het aantal gemeenten nog verder kan dalen. Maar of het hoogst merkwaardige verloop van de gemeentegrenzen aan de Belgisch-Nederlandse en Limburgs-Duitse grens ooit tot een oplossing komt, is maar zeer de vraag. Zo kan de gemeente Baarle-Nassau, die in een vorig stempel internationale bekendheid door de enclaves aanpreeft, het huidige stempel met de veelzeggende tekst *Twee landen puzzel* hoogstwaarschijnlijk ook in de 21e eeuw nog jarenlang gebruiken.

En Twentestad? De Tweede Kamer besloot op 26 april van dit jaar tot de instelling van deze nieuwe gemeente, bestaande uit de huidige gemeenten Borne, Enschede en Hengelo. Maar vooral opposant Hengelo heeft met spanning gewacht op de behandeling van het wetsvoorstel door de Eerste Kamer. Want zoals wel eerder is gebeurd bleken de senatoren ook nu weer dwars te liggen. Door de vele vragen die minister Peper nog moet beantwoorden en het feit dat een meerderheid van de Kamer tegen is, werd de behandeling voorlopig uitgesteld...

Literatuur:

Catalogus Frankeerstempels Nederlandse Gemeenten, D. Veenstra, 1986 (3e druk).
Idem, Studiegroep Frankeerstempels Nederlandse Gemeenten (S.F.G.), 1996.
Nieuwsbrieven van de S.F.G.

Noot:

De cursieve gedeelten in de tekst geven aan dat het desbetreffende stempel is afgebeeld. Red.

